

УДК 368.01+336.02

Страховання екологічних ризиків та екологічне оподаткування як інструменти забезпечення якісних характеристик довкілля

Олександр Леонідович Проценко,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ),
кандидат біологічних наук, доцент

Анотація. Розглядаються теоретичні засади взаємодії між страхуванням екологічних ризиків та екологічним оподаткуванням як інструментами забезпечення нормативних характеристик довкілля в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: страхування екологічних ризиків, екологічне оподаткування, екологічна шкідливість, екологічна небезпека, екологічна шкода, екологічні збитки.

Вступ. Дані щодо обсягів забруднення довкілля, спричинених діяльністю людини [1], і впливу забруднювачів на стан навколишнього середовища, а також на здоров'я людської популяції в усіх куточках планети [2] переконливо свідчать про необхідність суттєвого коригування економіко-технократичної парадигми, покладеної в основу функціонування сучасної ринкової економіки.

Для науковців-природничників негативний вплив діяльності людини на довкілля став очевидним ще у другій половині XIX століття. А з першої чверті XX століття вивченню комплексу питань, пов'язаних із взаємодією суспільства і довкілля все більшу увагу почали приділяти й учені-економісти. Так, ще 1920 року видатний британський учений-економіст А. Пігу, поряд з економічним добробутом (частина загального добробуту, яка складається з кількості благ, що можуть бути оцінені у грошовому еквіваленті), виділив і неекономічні аспекти добробуту, до яких відніс, крім іншого, умови праці та відпочинку, умови довкілля [3].

Не є секретом те, що з часів А. Пігу відбулося суттєве погіршення стану довкілля, викликане потужним ростом індустрії через стрімке зростання обсягів споживання економічних благ, яке спричиняється інтенсивним збільшенням числа людей на планеті. Нині людство живе в епоху глобальної екологічної кризи, яка унаочнила тези про те, що суспільство і довкілля не можуть розглядатися як дві окремі сутності незалежні або малозалежні одна від одної, а добробут окремого індивідууму і суспільства напряму залежить від умов довкілля. Ураховуючи те, що людське суспільство в цілому і кожен індивідуум зокрема «оточені», а краще сказати – «занурені» в довкілля, питання стабілізації та відновлення його якісних характеристик має величезне значення для подальшого розвитку цивілізації. Це також одне з першочергових питань і для України, 15% території якої підпадає під категорію «зона екологічного лиха» [4].

Постановка проблеми. Погіршення стану довкілля зумовлюється антропогенним впливом, викликаним наслідками економічної діяльності людства. Ураховуючи це, очевидною є доцільність використання економічних інструментів для нейтралізації та по-

передження негативних наслідків людської діяльності. Світова практика свідчить, що до числа найбільш ефективних фінансово-економічних інструментів збереження і поліпшення якості довкілля відносять обов'язкове та добровільне страхування екологічних ризиків, а також екологічне оподаткування.

Аналіз останніх даних і публікацій. Питання екологічного страхування та екологічного оподаткування досліджувалися в роботах М. Т. Бець, Б. О. Горлицького, Л. Г. Мельника, С. М. Козьменка, О. Т. Левандівського, Г. М. Пишкіної, В. Я. Шевчука та ін. Серед зарубіжних авторів у цій сфері плідно працювали і працюють П. Екінс, Х. Девені, А. Льофгрєн, Дж. Норрегард, М. Паркес, І. В. Х. Перрі, Д. Хейн, М. Шофелд і багато інших.

Попри пильну увагу широкого кола науковців до дослідження теоретичних аспектів і вивчення практики обов'язкового й добровільного страхування екологічних ризиків, екологічного оподаткування, питання взаємодії та взаємозв'язку між цими інструментами забезпечення і підтримання якісних характеристик довкілля потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження. Дослідження сфер застосування страхування екологічних ризиків та екологічного оподаткування, а також визначення принципів взаємодії між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із найбільш ефективних шляхів розв'язання сучасних екологічних проблем полягає в якомога ширшому застосуванні державних і міждержавних ринкових фінансово-економічних інструментів регулювання впливу суспільства на довкілля. Ефективність застосування таких інструментів для компенсації екологічних втрат і забезпечення нормативних якісних характеристик довкілля залежать від того, наскільки правильно, своєчасно і повно їх будуть застосовувати. Разом з тим потрібно усвідомлювати, що екологічні втрати, не зважаючи на їхню генезу, можуть мати різні наслідки для довкілля. У разі, якщо в основу класифікації екологічних втрат покласти спроможність / неспроможність довкілля їх компенсувати та інтенсивність впливу антропогенних факторів на довкілля, то можна виокремити три групи екологічних втрат.

1. **Компенсовані екологічні втрати** – розтягнуті в часі шкідливі впливи на довкілля зовнішніх і внутрішніх чинників, які, однак, можуть бути компенсовані екосистемою зі збереженням притаманного їй у нормі стану динамічної рівноваги. Суттєвою ознакою компенсованих екологічних втрат є те, що вони не мають системних тривалих негативних наслідків для довкілля, а отже, і для «вміщеного» в ньому суспільства, а щодо окремих індивідів такі наслідки одиничні і необов'язкові.

2. **Некомпенсовані екологічні втрати** – розтягнуті в часі шкідливі впливи на довкілля зовнішніх і внутрішніх чинників, які призводять до таких змін у довкіллі, що не можуть бути компенсовані екосистемами, що спричиняє їх вихід зі стану динамічної рівноваги, притаманного їм у нормі. Цей різновид екологічних втрат спричиняє поступові, але системні та незворотні руйнівні зміни в довкіллі, що стають також причиною широкого спектра негативних наслідків для суспільства, «вміщеного» в ньому, та окремих індивідів.

3. **Екологічні втрати, зумовлені екологічним інцидентом**, – короткочасний, однак масовий і нищівний вплив на довкілля, суспільство, «вміщене» в ньому, а також на окремих індивідуумів космічного, метеорологічного, хімічного, фізичного, біологічного чинника і/або їх комбінацій, який зумовлює некомпенсовані екологічні втрати.

Екологічні втрати проявляються у формі шкоди для довкілля і людини. Ту частину шкоди для довкілля і людей, яку можна обчислити у грошовому еквіваленті, слід розглядати як екологічні збитки.

Екологічні збитки можуть виникати як через поступове забруднення довкілля, так і внаслідок раптових екологічних інцидентів. Ураховуючи це, для їх компенсації у світовій та у вітчизняній практиці застосовуються різні фінансові інструменти: у першому варіанті це екологічне оподаткування, а у другому – страхування екологічних ризиків.

Разом із тим погіршення стану довкілля, яке відбувається нині і яке, очевидно, не припиниться найближчим часом, вимагає такого підходу, коли б страхування екологічних ризиків та екологічне оподаткування застосовувалися не окремо, а як компліментарні фінансові інструменти.

Яким же чином така компліментарність може бути забезпечена?

У сфері страхування екологічних ризиків загальновизнаним є підхід, який має назву «забруднювач платить». Це означає, що суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідно до законодавства країни перебування можуть стати причиною екологічного інциденту, повинні застрахувати ризики на випадок аварій і / або стихійних лих. Однак жодна держава (у разі обов'язкового державного страхування екологічних ризиків) або страхова компанія чи навіть страховий пул (у разі як обов'язкового, так і добровільного страхування екологічних ризиків) не спроможні компенсувати наслідки аварії, подібної до аварії на Чорнобильській АЕС. Саме тому, хоча і на превеликий жаль, в Україні вперше у світі, через об'єктивну неможливість компенсувати величезні та довготривалі збитки, завдані аварією на

Чорнобильській атомній станції, у складі Державного бюджету було утворено Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (далі – Фонд), кошти до якого надходять з державного бюджету. Одним із основних джерел наповнення державного бюджету є оподаткування. Таким чином, можна говорити про те, що в Україні вже давно до складу різних податків у неявному вигляді входить екологічний податок, кошти від якого направлялися і направляються на ліквідацію наслідків екологічного інциденту.

Виходячи з цього, завданням екологічного оподаткування, крім відшкодування власне некомпенсованої екологічної шкоди, повинно бути також створення достатніх фінансових резервів для забезпечення компенсації некомпенсованої екологічної шкоди, яка виникає внаслідок екологічних інцидентів.

Як і щодо страхування екологічних ризиків, в основу практики вітчизняного екологічного оподаткування також покладено концепцію «забруднювач платить».

Відповідно до підпункту 14.1.57 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України, екологічний податок – «загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднювальних речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їхніми виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року, а також за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів, для забезпечення екологічної безпеки, а також безпеки життя та здоров'я громадян [5]. Хоча утилізаційний збір на транспортні засоби навряд чи можливо вважати екологічним податком, оскільки він швидше є засобом впливу зацікавлених бізнесових кіл на ринкову ситуацію у сфері виробництва і збуту цих засобів.

Якщо послуговуватися наведеним вище трактуванням екологічного податку для визначення його бази, то виявляється, що такою базою є обсяги забруднювачів, які надходять у довкілля або зберігаються в ньому, і утворюються в ході виробництва благ. При цьому на практиці реалізується принцип «забруднювач платить».

Однак чи виправданим є застосування саме цього принципу щодо екологічного оподаткування у вітчизняних реаліях? Очевидно, що ні. Адже, крім можливих позитивних, але дещо віддалених у часі наслідків, як-от: упровадження більш «чистих» технологій, заміна застарілого обладнання новим, перехід до глибинної переробки сировини, широке впровадження інноваційних технологій, зменшення рівня безробіття тощо, використання в екологічному оподаткуванні принципу «забруднювач платить» спричиняє здорожчання вироблених благ, що, у свою чергу, знижує конкурентоздатність вітчизняних виробників. Це в короткостроковій перспективі. У довгостроковій перспективі застосування принципу «забруднювач платить» позбавляє державу і / або її окремі території достатнього для підтримання довкілля в нормативному стані обсягу коштів.

Таким чином, вітчизняний екологічний податок за визначенням призначається для відшкодування виключно некомпенсованих екологічних збитків, які виникають унаслідок розтягнутих у часі шкідливих впливів на довкілля. Такий підхід до трактування екологічного оподаткування суттєво звужує сферу його застосування.

Водночас європейський підхід до визначення бази екологічного оподаткування є значно ширшим і передбачає, що сплачувати екологічний податок, разом із виробниками благ, повинні й кінцеві їх споживачі.

Так, згідно з визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD), екологічні податки визначаються як «податки, податковою базою яких є фізичні одиниці (або їх впливи), що справляють конкретно доведений негативний вплив на довкілля» [6].

За умов застосування європейського підходу до екологічного оподаткування передбачається включення екологічного податку до вартості благ у визначених законом випадках. Зазначимо, що при цьому: по-перше, суттєво розширюється база екологічного оподаткування; по-друге, суттєво зменшується податковий тягар для виробників; по-третє, забезпечується орієнтація споживача на придбання більш екологічно «чистих» благ, оскільки, в ідеалі, за раціонально побудованої системи справляння й адміністрування екологічного податку екологічно «брудні» блага повинні бути дорожчими, а отже, і менш затребуваними споживачами порівняно з «чистими».

Разом із тим страхування екологічних ризиків не призначене для покриття віддалених у часі наслідків екологічних інцидентів, які відносять до некомпенсо-

ваних екологічних втрат, тоді як екологічне оподаткування не призначається для відшкодування можливих раптових наслідків довготривалих некомпенсованих екологічних втрат.

Крім того, і це чи не найголовніше, у разі застосування європейського підходу до справляння екологічних податків вони можуть і повинні бути використані для формування: по-перше, фондів, призначених для швидкої компенсації наслідків екологічних інцидентів, а по-друге, виступати постійним джерелом коштів для відшкодування збитків, завданих довкіллю внаслідок некомпенсованих екологічних втрат, і для компенсації віддалених наслідків екологічних інцидентів.

Висновки. Таким чином, екологічне оподаткування і страхування екологічних ризиків повинні застосовуватись як два різноспрямовані, але компліментарні фінансові інструменти, призначенням яких є забезпечення нормативних якісних характеристик довкілля. При цьому основним призначенням екологічного оподаткування повинне бути забезпечення надходження в необхідних обсягах коштів для компенсації наслідків поступового неаварійного забруднення довкілля, а також створення фондів компенсації завданих екологічними інцидентами втрат, а екологічне страхування повинно використовуватись для мобілізації коштів з метою ліквідації наслідків масованого аварійного забруднення довкілля, а також для превенції такого забруднення.

Напрацювання ефективної державної політики в галузі екологічного оподаткування та екологічного страхування спроможне спричинити позитивний синергетичний ефект у справі забезпечення належних якісних характеристик довкілля.

Список використаної літератури

1. Global Resources Use and Pollution, Volume 1 / Production, Consumption and Trade (1995–2008) [Electronic resource]. – Available from : <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/JRC71919.pdf>.
2. Hunter D. J. Environmental Pollution and Human Health: Estimation and Action, From Local to Global and Back [Electronic resource] / D. J. Hunter. – Available from : <http://www.journalhealthpollution.org/ojs/ojs-2.2.4/index.php/journalhealthpollution/article/view/19/25>.
3. Pigou A. The economics of Welfare [Electronic resource] / A. Pigou. – Available from : <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Pigou/pgEWCover.html>.
4. Мягченко О. П. Основи екології [Електронний ресурс] / О. П. Мягченко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 312 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/11151212/ekologiya/sotsialno-ekologichni_problemi_rezultat_vidnosin_lyudini_prirodoyu#392.
5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page2>.
6. OECD Glossary of Statistical Terms [Electronic resource]. – Available from : <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6437>.

Summary. Considered theoretical foundations of the interaction between environmental risks insurance and environmental taxation as tools to ensure regulatory characteristics of the environment in the market economy conditions.

Keywords: environmental risks insurance, environmental taxation, environmental harm, environmental hazards, environmental damage, environmental loses.